

”הורות זו עבודה קשה. הניסיון של אתמול לא מתאים להיום...”: חוויית ההורות של אימהות עולות מחבר העמים

יוליה שיין ויוליה מירסקי

תקציר

המאמר מתמקד בחוויית ההורות של אימהות עולות מחבר העמים. מטרת המחקר הייתה להבין מזווית הראייה של אימהות את התהליכים שהן עוברות בהורות בהקשר של מעבר תרבותי. נערכו 30 ראיונות עומק פתוחים למחצה עם אימהות שעלו מחבר העמים. מחציתן נשים שעלו נשואות עם משפחותיהן והיה להן לפחות ילד אחד מתחת לגיל 15 (להלן ”דור ראשון”), והאחרות נשים שעלו עם הוריהן כאשר היו ילדות, התחתנו והפכו לאימהות בישראל (להלן ”דור וחצי”). מניתוח הראיונות עלו חמש קטגוריות עיקריות: משמעות התפקיד האימהי (ההורי), תפקיד האבות, דילמות ואתגרים בהורות, ציפיות מהילדים ומקורות תמיכה. ממצאי המחקר מדגימים את השינויים ההדרגתיים בחוויה ודפוסי ההורות בהגירה מהדור ראשון לדור וחצי. בכל המישורים מאופיינים שינויים אלה בהתקרבות לדפוסי ההורות המקובלים בחברה הישראלית.

מילות מפתח: חוויית הורות; עלייה מחבר העמים; הסתגלות ואקולטורציה.

מבוא

בשנות קיומה קלטתה ישראל הרבה מאוד מהגרים בהשוואה לגודל אוכלוסייתה: מאז קום המדינה ועד לשנת 2014 הגיעו לארץ יותר משלושה מיליון עולים (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2015). גל ההגירה ממדינות חבר העמים בתחילת שנות התשעים היה הגדול מכולם. בסוף 2014 מנתה אוכלוסיית אזרחי ישראל שמוצאם בברית-המועצות (לשעבר) 985.6 אלף איש (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016).

מערכת החינוך משקיעה משאבים רבים ומפתחת תוכניות רבות כדי לעזור לתלמידי עולים ולמשפחותיהם להשתלב במערכת החינוך. תפקידם של יועצים חינוכיים בבתי הספר והכשרתם הייחודית מאפשרים להם להיות מרכזיים בקידום הנושא זה. תרומתו הייחודית של הייעוץ בהשפעתו על תהליכים ברבדים אלה – אישי, קבוצתי, מערכתי וקהילתי. כדי לסייע לאוכלוסיית העולים (חדשים וותיקים) חשוב מאוד להכיר את התהליכים שמתרחשים במרוצת השנים בהורות בהגירה ולראות את הדינמיקה של רכיבי ההורות לאורך הזמן.

בחלק תאורטי נסקור סוגיות תאורטיות עיקריות בנושאים הקשורים למחקר: הורות, הגירה, הסתגלות ואקולטורציה ומאפיינים תרבותיים של עולי חבר העמים בישראל.

מודלים תאורטיים על הורות

בסקירה הנוכחית נתמקד במודלים התפתחותיים שטוענים שההורות אינה סטטית, כלומר היא משתנה ומתפתחת עם הזמן, ובמודלים החברתיים-תרבותיים העוסקים בהשפעת גורמים סביבתיים והשפעתם על הורות.

המודלים התפתחותיים מדגישים את ההיבט התפתחותי בתפיסת ההורית שמשתנה לאורך השנים. המודלים האלו היו המקובלים ביותר עד שנות החמישים והשישים בפסיכולוגיה התפתחותית ונגעו לשלבים בהתפתחות הורות (Demick, 2002).

מודלים חברתיים-תרבותיים רואים את ההתפתחות החברתית כמתרחשת בהקשר של יחסי גומלין בין הפרט ובין הקשרים סביבתיים מגוונים (Bornstein, 2002; Bronfenbrenner, 1999). **המודל האקולוגי** (Bronfenbrenner, 1979) הוא אחד המקובלים במיוחד. הוא מציע לראות שש מערכות "אקולוגיות" המשפיעות על ההתפתחות הפרט: החל מן הסביבה הקרובה ביותר, המשפחה (מערכת המיקרו) וכלה בחברה הרחבה עם התרבות והאידיאולוגיה שלה (מערכת המקרו). תרומתו הגדולה של ברונפנברנר היא בכך שהוא קישר את הפרקטיקה של ההורות לגורמים סביבתיים: חברתיים, תרבותיים ואקולוגיים.

המחקר הנוכחי יוצא מן ההנחה שלצד תאוריות התפתחותיות הממשיגות את ההתנהגות ההורית בעניין הגירה, חיוני להביא בחשבון את כלל הקשרים החברתיים המשתנים. לכן נראה כי התאוריה של ברונפנברנר (Bronfenbrenner, 1979) מתאימה לחקירת התנהגות הורית בהגירה. הגירה עלולה להביא לידי שינויים במערכת המשפחתית בשל תהליכי הסתגלות של בני המשפחה, ההורים והילדים, שינויים בתפקידים ועוד. המעבר לסביבה תרבותית זרה הוא שינוי במערכת המקרו ובוודאי משפיע על התפיסות, החוויות וההתנהגויות של אימהות ושל והורים בהגירה. המחקר הנוכחי התמקד בחקירתם של תהליכים אלה.

הורות בהגירה

הגירה היא אירוע בעל משמעות לא רק בחיי הפרט, אלא גם בחיי המשפחה. מחקרים מלמדים שאחד המניעים להגירה של משפחות הוא חיפוש עתיד יותר טוב לילדים (Suarez-Orozco & Suarez-Orozco, 2001). כיוון שבהורות יש רכיבים תלויי תרבות וחברה, ההגירה משפיעה על ההורות של מהגרים (Bornstein & Chean, 2006). מערכת היחסים בין המהגרים ובין ילדיהם חשובה במיוחד לסיכונים הטמונים בתהליך ההגירה (Roer-Strier, 1996a; Shor, 1999; Suarez-Orozco, & Suarez-Orozco, 2001). מתוך נקודת המבט של התאוריה האקולוגית (Bronfenbrenner, 1979), השינוי שמתרחש בעת ההגירה בסביבה החברתית-תרבותית, משפיע על הורות של מהגרים.

לכל תרבות ראייה משלה מהו הטיפול הנאות בילדים, והיא נובעת ממערכת הציפיות והיעדים שמציבה החברה. אפילו בגיל הרך יש השפעה של התרבות על הציפיות והדרישות של ההורים מהילדים (רואר-סטריאר, 1999; Roer-Strier & Rosental, 2001). כמטפורה מארגנת לגישות מגוונות לגידול ילדים מציעות רואר-סטריאר ורוזנטל (Roer-Strier & Rosental, 2001) – את המושג 'מבוגר אדפטיבי' (adaptive adult). הטענה היא שלכל הורה יש דמות אידיאלית מופנמת המתאפיינת במכלול של תכונות הנחשבות בעיני ההורה

נחוצות ומסייעות להסתגלות לחיים בחברה מסוימת, ודמות זאת מנחה את התנהגותם ההורית.

הסתגלות וקליטה תרבותית

במעבר מארץ לארץ מהגרים מוצאים דרכים מגוונות להסתגלות לתנאים החדשים ולהשתלבות בחברה היטב. הספרות המחקרית מציעה מודלים מסוימים להבנת ההסתגלות בהגרה, הלקוחים משני תחומים: תאוריות סוציולוגיות (ותאוריות מתחום הפסיכולוגיה החברתית) ומודלים מרובי משתנים.

תאוריות סוציולוגיות ותאוריות מתחום הפסיכולוגיה החברתית (Berry, 1992, 1997; Richardson, 1967; Tajfel, 1982) עוסקות בהיבטים חברתיים בקרב קבוצת הרוב וקבוצת המהגרים (קבוצת המיעוט), וכמה מהמודלים האלה מתמקדים בהיבטים תרבותיים-חברתיים הנוגעים לפרט (עמדות, ערכים, זהות חברתית ועוד). חוקרים רבים מאמצים את המודל של ברי (Berry, 1992) לצורך חקר תהליכי ההסתגלות והשינוי (Jasinskaja-Lahti, Liebkind, Horenczyk, & Schmitz, 2003; Farver, Bhadha, & Narang, 2002; Neto, 2002).

מודלים מרובי משתנים של הגירה עוסקים בגורמים ובמשתנים רבים המשפיעים על ההסתגלות מהגרים בחברה החדשה. למשל, המודל הרב-מעמדי של סקוט (Scott & Scott, 1989) עוסק בתחום כלכלי, משפחתי, אישי, חברתי, קהילתי, סביבתי, פנאי ומדינה – ומבחין בין ההסתגלות סובייקטיבית להסתגלות אובייקטיבית. מודל המשאבים (Antonovsky & Katz, 1979), מדגיש את המשאבים האישיים של המהגר ורואה בהסתגלות אינטראקציה בין משאבים שעומדים לרשות הפרט ובין דרישות המוצבות לפניו. חשוב לציין שבמודלים מרובי משתנים לעיתים אין אחידות בהגדרות המושג ההסתגלות, והם נוגעים להיבטים אובייקטיביים וסובייקטיביים של ההסתגלות. המודלים האלו מדגישים את ריבוי הביטויים של ההסתגלות מיטבית – כיצד מוגדרים הקריטריונים להסתגלות ולהשתלבות בחברה הקולטת וכיצד מגדירים אותם המהגרים עצמם. מחקר זה, כמחקר איכותני הנשען על חוויית ההורות של אימהות עולות, ייתן מקום לנקודת מבט אישית שלהן ולדרך שבה הן חוות את ההורות ואת ההסתגלות למציאות החדשה.

מאפייני המשפחה העולה מחבר העמים

בחבר העמים, במיוחד בחלקים האירופיים (אוקראינה, בלרוס, רוסיה ועוד), נשים וגברים התחתנו בדרך כלל בגיל 20 בערך, והיו שותפים שווים בפרנסת המשפחה. מספר הילדים במשפחה בדרך כלל לא עלה על שניים, ובשנות התשעים, בגלל המשבר הכלכלי, מספר הילדות אף ירד. כ-90% מהנשים עבדו במשרה מלאה מחוץ לבית (Remennick, 2001). הנשים זכו לעצמאות כלכלית, אך נשמר פער מקצועי גדול בינן ובין הגברים והן בדרך כלל לא התקדמו בקריירה מעבר לרמת ביניים. למרות העצמאות הכלכלית שהעבודה נתנה לנשים, המסורות הפטריארכליות היו חזקות, במיוחד בחיים המשפחתיים והזוגיים (מירסקי, 2009; Remennick, 1999). מצד אחד הנשים היו פעילות בפרנסת המשפחה, ומצד אחר הן מילאו את כל התפקידים בבית ובחינוך הילדים.

בין מאפייני התא המשפחתי של עולים מחבר העמים בולטת נטייתם לחיות במבנה משפחתי בן שלושה דורות: הורים, ילדיהם וילדי ילדיהם נשארים בקשר קרוב מאוד

במרוצת השנים. בקשר זה יש לעיתים קרובות גם מגורים משותפים (סלונים-נבו ושרגה, 1999). לסבתות ולסבים תפקיד חשוב ופעיל בתמיכה בילדים ובטיפול בנכדים. תנאי החיים בברית-המועצות יצרו תלות של ההורים בהוריהם (מירסקי, 1998; Lowenstein, 2002) וגם בישראל מציאות חייהן של אימהות עולות מחבר העמים מסבירה את הצורך שלהן להיעזר בהוריהן, בעיקר באימהותיהן (מירסקי, 2009). מחקרים רבים מלמדים שבחבר העמים דפוסי ההורות עודדו תלות של ילדים בהוריהם. נמצא שמתבגרים עולים מחבר העמים תלויים בהוריהם יותר מבני גילם ילידי ישראל או אלה שעלו ממדינות המערב (Mirsky, 1990, 1997, 2001). אף על פי שב-15 השנים האחרונות חלו שינויים אידאולוגיים וכלכליים מהותיים בקרב עולי חבר העמים, אפשר לומר כי המבוגרים שגדלו שם עברו חברות בחברה קומוניסטית-סוציאליסטית, והם עדיין נתונים להשפעתה (Horowitz, 1989). בתהליך חברות זה קודש מקום הקולקטיב והחברה על פני מקום הפרט. בחברה זו הייתה חשיבות לערכים כמו משמעת, קונפורמיות והקרבה למען הקבוצה, וגם הסמכות של הורים, ואילו חברה אינדיווידואליסטית המערבית מדגישה הישגיות, הנעה ותחרותיות (Shor, 1999). לסיכום: סקירת הספרות התמקדה בסוגיות תאורטיות: הורות, הגירה, הסתגלות ואקולטורציה. הוצגו מודלים, גישות ותפיסות למיניהם שבוחנים את הנושאים מזוויות מגוונות. הבנת מונחים אלו עם מאפייני משפחות מחבר העמים חשובה להבנת חוויית הורות וגידול ילדים של אימהות עולות מחבר העמים.

שיטת מחקר

משתתפים

המחקר נערך בגישה האיכותנית שחוקרת את הדרך שבו אנשים חווים ונותנים משמעות למה שעובר עליהם (שקדי, 2003; Kvale, 1996). קבוצת המחקר כללה 30 משתתפות, אימהות, שעלו ארצה מחבר העמים (מהאזורים האירופיים) בגל העלייה הגדול של שנות התשעים. מחציתן היו שייכות לדור הראשון להגירה – בזמן העלייה הן היו בנות 25 עד 45, נשואות ואימהות לילד אחד לפחות, הצעיר מגיל 15. המרואיינות האחרות היו שייכות למה שמכונה "דור וחצי להגירה" – הן עלו ארצה כילדות בנות 6 עד 15, התחנתו והפכו להיות אימהות בישראל. המרואיינות אותרו בעזרת דגימה מכוונת ודגימת 'כדור שלגי' (שקדי, 2003; Patton, 2002).

לוח 1: סיכום הנתונים הדמוגרפיים של המרואיינות

גיל בעת הריאיון (טווח)	מספר הילדים	גיל העלייה (טווח)	שנים בארץ (טווח)	ארץ מוצא	מספר ילדים	גיל הנישואין (טווח)	קבוצה
69-41	2 ילדים אחד: 10 2 ילדים: 2 3 ילדים: 2 4 ילדים: 1	45-24	24-14	רוסיה: 10 אוקראינה: 4 בלרוס: 1	10 נשואות: 13 אלמנה: 1 גרופה: 1	27-17	דור הראשון (N=15)
35-29	2 ילדים אחד: 2 2 ילדים: 12 3 ילדים: 1	15-7	24-16	רוסיה: 8 אוקראינה: 5 בלרוס: 2	8 נשואות: 15	26-19	דור וחצי (N=15)

כלים ותהליך המחקר

המחקר היה **ריאיון עומק מובנה למחצה**. ריאיון מסוג זה מאפשר למרואיין להציג את הדברים החשובים לו, ולבחור מצבים המשקפים את חייו, כפי שהוא מעדיף להציגם (קרומר-נבו, 1999; שקדי, 2003; Kvale, 1996). הראיונות נערכו במקום על פי בחירת המרואיינות וארכו בין שעה לשעתיים. שפת הריאיון הייתה על פי בחירת המרואיינות, רוסית (בדור הראשון) או שילוב של רוסית ועברית (בדור וחצי). הראיונות הוקלטו, תומללו ותורגמו לעברית. לפני תחילת הריאיון המחקר תואר למרואיינות ונמסרו להם כללי אתיקה, והמרואיינות חתמו על טופס הסכמה מדעת.

שאלות המחקר

שאלת המחקר הראשית היא: מהי חוויית הורות וגידול ילדים של אימהות עולות? הריאיון נפתח בשאלה "ספרי לי בבקשה על חוויית ההורות או האימהות שלך". לאחר שהמרואיינות מיצו את הסיפור הספונטני, הוצגו להן שאלות על פי מדריך הריאיון על רגשותיהן ומחשבותיהן, על השפעות ההגירה על חוויית ההורות שלהן ועל תפיסתן את עתיד ילדיהן. שאלות המשנה בודקות את חוויית האימהות העולות על פני ציר הזמן ובתחומים מסוימים בהורות:

- מה המשמעות של 'להיות אימא' עבור אימהות עולות מחבר העמים?
- מה הרגשות והמחשבות העולות בדעתן בעניין ההורות?
- כיצד האב מעורב בחינוך הילדים ובאיזה תחומים?
- כיצד השפיעה העלייה על תפיסת המרואיינות או על התנהגותה כאם?

שיטת הניתוח

הראיונות נותחו ברמה של כל קבוצה בנפרד (within group) ובהשוואה בין הקבוצות (between groups) בשילוב של כמה שיטות: בשיטה ההוליסטית (Lieblich, Tuval-Mashiach, & Zilber, 1998), תוך בחינת ריאיון כשלם, נותחו המשמעויות שהמרואיינות העניקו לסיפורן, הנושאים המרכזיים שהן העלו ודרך בניית הסיפור. בעזרת ניתוח תמטי (Tutty, Rothery, & Grinnell, 1996) זוהו מילים, משפטים, מטפורות, תמות ויחידות משמעות חוזרות.

אמינות הנתונים

במהלך המחקר החוקר אחראי על אמינות התוצאות שמגיעות אליו. יש כמה דרכים להגביר את אמינות תוצאות המחקר:

1. **מהימנות (credibility)** – ביסוס אמינות החוקר. תוצאות מחקר איכותני תלויות מאוד בסובייקטיביות ובפרשנות האישית של החוקר, לכן חשוב לוודא שהנתונים אמינים. ניהול יומן החוקר הוא אחד הדרכים לכך. הוא מתאר ומסביר שלבים בהתפתחות המחקר, ביסוס קבלת ההחלטות, פירוט ותיאור של תהליכי חשיבה והיסקים שיובילו אחר כך למסקנות. עוד דרך שיושמה במחקר הנוכחי הייתה התייעצות עם עמיתים. תוצאות המחקר הוצגו כמה פעמים בפרומים למיניהם

באוניברסיטת בן-גוריון (סמינר מחלקתי, סמינר מחקר של דוקטורנטים). הוצגו הן נתונים גולמיים (ראיונות) והן ניתוחים ראשוניים, והתקבלו משובים והערות.

2. **רישום** של כל מהלך במחקר כדי להבטיח עקביות. שלב זה כולל:

א. **טריאנגולציה (triangulation)** – הצלבת הנתונים ואימותם. במחקר הנוכחי נעשה שימוש בטכניקות מסוימות כדי לחזק את מהימנות התוצאות: ניתוח ראיונות על פי השיטה, נעשה ניתוח תמטי המבוסס על זיהוי תמות ויחידות משמעות חוזרות ולצד אלה – ניתוח הכותרת שנתן המרואיין והשוואה בין הנלמד מניתוח הכותרת לנלמד מניתוח הסיפור.

ב. **חזרה למרואיינים (Member checking)** – בתום ניתוח הריאיון נוצר קשר עם כמה מהמרואיינות (כמחצית מכל קבוצה), הוצגו לפנין הממצאים הראשוניים ומרואיינות התבקשו לתת משוב. התהליך הזה היה מתוכנן והוסבר בעת הריאיון המקורי.

אתיקה

דילמות אתיות במחקר איכותני הנובעות מהרצון לשמור על כבוד הפרט ופרטיותו מצד אחד, ומהרצון ללמוד מניסיונו האישי מצד אחר (שקדי, 2003). צבר-בן יהושע (2001) מדברת על שלוש סוגיות אתיות עיקריות של מחקר איכותני: הסכמה מדעת, פרטיות ואנונימיות, הדדיות ושותפות.

1. הסכמה מדעת (informed consent)

ההסכמה להשתתף במחקר צריכה להתקבל מתוך רצון חופשי, בלי לחץ כלשהו. נוסף על כך, חוקר חייב לפעול בהסכמה של המרואיין, ולא לחרוג ממנה. כללים אלה נשמרו בקפדנות במחקר הנוכחי. למרואיינות ניתן הסבר מפורט על מטרת המחקר והריאיון, וכן נאמרו כללי השמירה על פרטיותן. הוסבר להן כי הן רשאיות להפסיק את הריאיון בכל שלב.

2. פרטיות ואנונימיות

לכל המשתתפות במחקר הנוכחי הובטחה סודיות (confidentiality), פרטיים אישיים ושמות נמחקו ובמקומם מובאים שמות ופרטים בדויים. תמלולי הראיונות נשמרו בארון נעול בנפרד מרשימת השמות האמיתיים של המרואיינות, רק לחוקרת הייתה גישה לקבצים.

3. הדדיות ושותפות

המחקר האיכותני הוא אינטימי במובן של צמצום המרחק בין החוקר לנחקרים וקיום מפגש 'פנים מול פנים'. המחקר אינו על נחקרים אלא עם נחקרים, בשיתוף פעולה ובהדדיות. המחקר הנוכחי נשען על קשר אישי עם המרואיינים, ועל יחסי שוויון, אמון, שיתוף פעולה וכבוד. כמו כן המחקר קיבל אישור של ועדת האתיקה במחלקה לעבודה סוציאלית באוניברסיטת בן-גוריון.

ממצאים

המאמר עוסק באחת התמות העיקריות שעלו מתוך הראיונות – חוויית ההורות. כאן היה אפשר לאתר חמש קטגוריות: משמעות התפקיד האימהי (ההורי), תפקיד האבות במשפחה, דילמות ואתגרים בהורות, ציפיות מהילדים ומקורות תמיכה.

משמעות תפקיד האם/ההורה

שלושה נושאים משותפים עלו בקרב כל האימהות, דור ראשון ודור וחצי בעניין תפקידן: הכנה לחיים, בניית קשר רגשי עמוק וטוב עם הילדים ואיזון בין צורכיהן אישיים לצורכי הילד. כל האימהות סבורות שתפקידן העיקרי הוא להכין את ילדיהן לחיים עצמאיים:

חשוב ללמד אותם לתפקד נכון, לקבל בחיים החלטות נכונות, כדי שהם ישיגו את מה שהם רוצים. מצד אחד אני מבינה שחשוב ללמוד, מצד שני לא לכל אחד יש יכולת ללמוד. צריך ללמד אותם להיות מאושרים ולקבל את מה שהם צריכים (אינגה, דור 1.5).

תהליך ההכנה לחיים מתרחש לאורך זמן ודורש גם מהורה למידה, ידע וניסיון:

להיות אימא זה כמו לעשות באיזשהו מובן תואר רביעי [צוחקת]. אני מנסה כל הזמן לקרוא ולהתייחס להורות כמו, לא יודעת כאילו, לא בתור משהו שהוא טבעי... אולי אוניברסיטה של החיים, אולי יש משהו בזה, אני מנסה להתייחס לזה כמו לסוג של תורה, משהו כזה, תואר אחר (קלרה, דור 1.5).

לדעת כמה מהאימהות, תפקיד ההורה הוא להביא את הילד לידי התפתחות מקסימלית, לתת לו הזדמנויות להתפתח בתחומים מגוונים ולהקנות לו מיומנויות:

אני חושבת שאני צריכה לתת לילדים שלי את מה שאני חייבת – חינוך, אוכל, בגדים, עזרה, אפילו עזרה פיזית. אבל ישנם דברים שאני חושבת שהם יכולים לשרוד בלעדיהם. הוא יכול לבכות עד מחר, ואני לא חושבת שאימא מעולה היא זאת שנותנת לילדים שלה את כל מה שהם רוצים (שרה, דור 1).

התפקיד השני בחשיבותו הוא פיתוח קשר רגשי עמוק עם הילד:

אני עובדת שעות רבות, אבל כאשר אני בבית כל הזמן יש אווירה של דאגה, תשומת לב, חום ואהבה כלפי הילדים. קודם כול דאגה, דאגה, דאגה, אבל לא דאגה כפויה, אלא לרמוז לעזור ולהראות את הדרך הנכונה, ולהקיף בחום ונחוחות ואוכל טעים (גילה, דור 1).

אני חושבת שזהו הבסיס – אם להורים יש יחס טוב כלפי הילדים זהו בסיס טוב לגידול ילדים טובים. מובן שיש יוצאים מן הכלל (סוניה, דור 1).

חלק מן המרואיינות עוסקות באווירה המשפחתית:

הורות זה משפחתיות, תחושה שכולם ביחד. זה מה שהיה לי מאוד חסר בילדות, וזה מה שאני מצליחה להקנות אצלי במשפחה (מינה, דור 1.5).

נמצאו הבדלים בין המרואיינות מהדור הראשון ובין המרואיינות מדור וחצי באשר לדרך שבה הן רואות את האיזון בין צורכיהן ובין צורכי הילדים. בנות הדור הראשון מעניקות חשיבות לבניית קריירה (מקצועית או אקדמית) לצד תפקיד האם:

למען האמת ילדים לא צריכים הרבה, הם לא צריכים אימא פרופסור או בכנס... הם צריכים אימא שלוקחת אותם ב-12 מבית הספר, אימא שתכין אוכל, תשאל

איך היה, תסיע לחוג, משהו ביתי כזה, וגם תיתן לך עצה... תהיה לידך... תהיה אוזן קשבת... (נינה, דור 1).

לעומת זאת, בנות דור וחצי מדגישות את הצרכים האישיים שלהן, את רווחתן הנפשית ופעילויות הפנאי:

אימא טובה זאת אימא שמקדישה זמן לעצמה! היום, אני אומרת, אחרי ילד שני, לא לתת [לילדים] מאה אחוז! זאת אימא, שיודעת להשאיר זמן גם לעצמה. למה? ככה יש לה כוח לתת לילדים שלה (זויה, דור 1.5).

בראינות של אימהות מהדור הראשון היה אפשר לזהות קטגוריה הייחודית להן בלבד: שינוי בתפקיד ההורה על פני הזמן. כמחציתן עסקו בכך:

הורות זו עבודה קשה. הניסיון של אתמול לא מתאים להיום בכלל, כל יום את מתחילה הכול מההתחלה, זה לא אומר כלום אם יש לך כמה ילדים או שנולדים עוד, הניסיון הקודם לא מתאים לילד הבא כי כל ילד הוא עולם משלו (מרים, דור 1).

תפקיד האב

באשר לתפקיד האב במשפחה, נמצא דמיון בין מרואיינות מדור ראשון ודור וחצי והיו גם נושאים ייחודיים לכל קבוצה.

רוב המרואיינות (כמחצית בכל קבוצה) היו צמודות לתפיסה המסורתית של חלוקת תפקידים מגדרית: תפקידו של הגבר להיות המפרנס העיקרי או היחיד במשפחה, ועיקר תפקידה של האישה הוא הטיפול בילדים ובמשק הבית:

בעלי מעולם לא עזר בבית או טייל עם הילדים יותר מדי, הוא תמיד היה נורא עסוק בעבודה ובלמודים. הוא לא ראה איך הילדים גדלים (נינה, דור 1).

הוא משתדל לעזור אבל הוא עובד קשה. אני עובדת במשרד, והוא עובד בחברה שבה צריך לפעמים להישאר שעות רבות ולעבוד. הוא מתעייף אבל רואים שהוא משתדל מאוד (מינה, דור 1.5).

שאר המרואיינות תיארו גם מעורבות ניכרת של האב בגידול הילדים ובמשק בית:

איכשהו אצלנו הכול שווה בשווה. אם צריך ללכת לאינשהו, מי שפנוי הולך, מי שהיה פנוי באותו רגע החליף את החיתול לילד... לא שהייתה לנו חלוקה, זאת עבודה נשית וזאת עבודה גברית... התחלקנו בכול (גל, דור 1).

יחד עם זאת, ייחודית לבנות דור וחצי הייתה התפיסה של חלוקת תפקידים שוויונית בין בני הזוג הן במטלות הפרנסה והן בטיפול בבית ובילדים. מחצית מהמרואיינות מקבוצה זו סיפרו שבעליהן אוהבים לבלות עם הילדים ויודעים לטפל אפילו בתינוקות בני יומם. רבות מהן קשרו התנהגות זאת של בני זוגן להשפעת הנורמות החברתיות בישראל, שבה אבות מעורבים ופעילים בגידול הילדים יותר מהמקובל בארץ מוצאן:

אצלם [הישראלים] הכול אחרת, הם חיים בצורה אחרת – זאת הבנתי לאחר מכן. הם אבות טובים יותר מהאבות הרוסים, כי לגברים הרוסים יש מנטליות אחרת – הם מייחסים פחות חשיבות לזמן איכות עם המשפחה, ואילו אצל הישראלים העניין מאוד מפותח, עבורם זה נורא חשוב... ארוחות משותפות, יציאות, בילויים, הכול צריך לקרות עם הילדים... (נטע, דור 1.5).

נושא ייחודי שעלה בראיונות של בנות הדור הראשון היה הקושי וחוסר האונים שחוו בני זוגן עם העלייה לישראל:

...אנחנו רופאים, כאן יש בחינות, היינו צריכים לעבור אותן. בעלי הרבה זמן לא הצליח לעבור אותן, וכל זה מאוד השפיע על הדינמיקה בבית... בעלי עבד מאוד קשה, ובתקופה מסוימת זה כבר נמאס לו. הוא אהב לנהוג, אבל זה היה אפילו משפיל – גם המשכורת, גם המעמד. הוא היה כירורג מעולה ועבד כנהג... (נינה, דור 1).

כאילו שבעלי נבהל כשעלינו לארץ. שם היו לו קשרים, כסף, מעמד, וכאן כאילו הוא אף אחד. הוא פחד לא רק לגבי עצמו אלא גם עלינו. התרגלנו לא לצמצם בכלום, הוא פחד ורצה לחזור חזרה כעבור שנה. הוא לא עבד, היה לו קשה לרכוש את השפה, והוא נכנס לדיכאון. הוא הציע לחזור ביחד ולא רצינית, אז הוא חזר לבד (ליאורה, דור 1).

דילמות ואתגרים

הדילמות והאתגרים המשותפים לכל המרואיינות היו קשיים כלכליים, שילוב של עבודה וטיפול בבית ודילמות ערכיות-חינוכיות. עם זאת, בכל קבוצה בלטו דילמות למיניהן. כמחצית מהמרואיינות בנות הדור הראשון היו עסוקות בהתמודדות עם קשיים כלכליים גדולים ואף מצוקה כלכלית. בגלל הקשיים הכלכליים הן נאלצו לעבוד שעות רבות ולעיתים על חשבון הטיפול בבית ובילדים, במיוחד בשלבים ראשוניים של הסתגלות בארץ:

עם ההגעה לפה הייתי שקועה בעבודה, בהתחלה כמעט שלא יכולתי להקדיש זמן לילד... חזרתי הביתה לפחות בשמונה והיו לי 8-9 תורנויות פלוס משמרות לילה. מה שהכי מעניין הוא שאחרי העבודה, כשחזרתי אחרי 24 שעות של עבודה, הייתי ממשיכה בענייני הבית וכמעט לא ישנתי (גילה, דור 1).

אז ככה, מוקדם בבוקר למדנו, ומצאתי לעצמי עבודה בניקיון ובעלי עבד בשמירה, כך שנוצר מצב שכאשר מישהו חזר מהעבודה מישהו הלך לעבודה. הילדים היו בגן, והיה לנו המון מזל שגרנו במרכז קליטה שהיה בתוכו גן. שני הילדים היו מסויימים את הגן באחת וחצי, והיינו צריכים לרוץ לשני הגנים באותו זמן, ואז הגענו להסכם – לא יותר משני ילדים, מכיוון שאם יהיו יותר לא ברור איך אפשר יהיה להתחלק. מערכת החינוך לא מתחשבת בהורים (מרים, דור 1)

מבין בנות דור וחצי, רק שליש ציינו קשיים כלכליים ועומס תפקידים. ניכר היה שמצבן הכלכלי השתפר והלחצים הכלכליים לא נוגעים לצרכים הבסיסיים. לעומת זאת, רובן הדגישו דילמות חינוכיות. המרואיינות ציינו נושאים שהן עוסקות בהם, כמו הצבת גבולות, משמעת, פיתוח תהליכי קבלת החלטות ועוד:

אני הרבה יותר שמה גבולות, בעלי יותר מפנק, אני מבינה מאיפה זה בא, זה בא מחוסר זמן עם הילד שלו. אבל אני שמה דגש על הגבולות, אם זה יחס להורים, אם זה דיבור, אם זה יתר פינוק... (זויה, דור 1.5).

מקורות תמיכה

לכל האימהות, סבים וסבתות הם מקור תמיכה חיוני וכמעט יחיד:

ההורים שלי עזרו לי גם פיזית וגם כלכלית כשהתחתנתי – הייתי בת 25, וכשנולדו הילדים הם עזרו לי – אימא, אבא וחמותי. כשעברנו לפה אימא נשארה עם הילדים ועזרה לי בזמן שהלכתי לעבודה וחזרתי הביתה בין תשע לאחת עשרה. את המסורת הזאת של העזרה גם אנחנו בבית ממשיכים: אני עוזרת לילדיי כמו שעזרו לי (שרה, דור 1).

בנות הדור הראשון שילדו בגיל צעיר ברוסיה, לעיתים בעת לימודיהן, או בתחילת קריירה מקצועית, היו תלויות במעורבות ותמיכה אינטנסיביות של ההורים:

התחתנתי בגיל 18 – אחרי השנה הראשונה שלי באוניברסיטה – וגם בעלי היה סטודנט, ואחרי עשרה חודשים נולדה לנו בת. למדנו... נחשבנו משפחה מאוד אינטליגנטית – סיימתי תואר ראשון ושני והתקבלתי לדוקטורט. בתי גדלה אצל סבא וסבתא – ילדתי אותה בקיץ, חודשיים הייתי בבית ובספטמבר הלכתי ללמוד, ואימא ואבא שלי גידלו אותה כמעט לבד. אימא שלי לא עבדה והיינו אצלם הרבה. היו לי הורים מעולים. וכך היה במשך שמונה שנים עד שילדתי את בתי השנייה. היא הלכה קצת לגן ואימא שלי לא אהבה את זה – היה לי קול משפיע אבל לא מכריע בעניין (רמה, דור 1).

גם לרוב האימהות בנות דור וחצי, הסבים והסבתות עוזרים בטיפול בילדים הקטנים:

אימא שלי נמצאת עכשיו עם הילדים בקיץ, בקיץ היא יכולה להיות איתם. כל אחד שעוזר נמצא איתם בזמן שלו. אפשר להסתדר אחרת? (אליקה, דור 1.5).

חמותי עוזרת לי המון בזמן האחרון. לפני כן היא עבדה במשרה מלאה ולא יכלה לעזור לי, היא עזבה את העבודה אבל היא עדיין לא בפנסיה, היא עובדת עד שתים עשרה. אחר כך היא באה אליי, מבשלת ארוחת צהריים, לוקחת את הילדים מבית הספר, מאכילה אותם ושולחת אותם לחוגים – זוהי עזרה עצומה בשבילי, אני לא יודעת איך הייתי מסתדרת בלעדיה (נטע, דור 1.5).

שתיים בלבד מבנות דור וחצי לא נעזרות בהוריהן. אבל למרואיינות בנות הדור הראשון, שהן מבוגרות יותר, הסבים זמינים פחות ומחציתן לא נעזרות בסבים שנפטרו או לא נמצאים בישראל:

הילדים שלי עצמאיים, כל עוד אימא שלי הייתה בחיים היא עזרה כמה שיכלה: הלכה, עשתה משהו, שלחה אותם לבית הספר וכו', כי עבדתי ויצאתי מהבית בחמש וחצי בבוקר ובשש התחלתי לעבוד. אבל כשהיא מתה אבא התחיל לעזור, הילדים הפעילו שעון מעורר והתעוררו לבד, תמכו זה בזה והלכו לבד לבית הספר. כשיש קשיים הילדים גדלים יותר מסודרים ועצמאיים לדעתי (אן, דור 1).

רק פעמיים צוינו חברים לעבודה כמקור תמיכה:

אז אחת רצתה לעזור לנו עם העברית, השנייה כל הזמן רצתה לעזור לנו עם משהו, להביא אוכל, להביא משהו טעים, השלישית רצתה לעזור ולהביא לנו שמיכה. הן כל הזמן דאגו לדברים, דברים של הבית. מבחינה זו אני חושבת שבקיבוץ היה נהדר, כי זה היה יישוב קטן כזה, כל אחד מכיר את השני – היה מעולה. בעיר זה לא קורה (טומה, דור 1).

ציפיות מהילדים

ציפיות האימהות מילדיהן נוגעות לארבעה מישורים: כישורים חברתיים, הסתגלות חברתית, השכלה, תכונות אינדיווידואליסטיות (כמו אסרטיביות, יכולת להציב מטרות ולהשיגן, ביטחון עצמי גבוה ועוד).

כמחצית מהמרואיינות ציינו שחשוב להן שילדיהן יהיו נבונים ושירכשו השכלה. לדעתן ההשכלה מעניקה יותר סיכויים להצליח בחיים, ומאפשרת לאדם מעמד חברתי ורמת חיים טובים.

לדדי היו צריכים לעשות "טריאתלון יהודי" – בית ספר מוזיקלי וספורטיבי, שיש בו השכלה גבוהה... זה היה בראש סדר הדברים (אלניה, דור 1).

השכלה זה הצלחה, יש יותר סיכויי הצלחה בחיים. מכל היבט שהוא – קודם כול מההיבט של המעמד... אין דבר כזה שבמשפחה שלנו לא לומדים, זה א"ב, וזה הכול, כי אני חושבת, גם בנוגע לבנות וגם בכלל, שהשכלה מביאה אותך לרמת חיים מסוימת, אולי לא הכי טובה, אבל יש סיכויים יותר גבוהים שתמצאי בעל שהוא קרוב למעמד שלך, ולא שאת מוצאת אותו בסופר... הסבירות יותר גבוהה, בואי נגיד כך. השכלה היא אחד מהדברים האלו הנדרשים כדי להגיע לרמה מסוימת (אלה, דור 1.5).

ערכים אינדיווידואליסטיים חשובים למרואיינות משני הדורות, אבל בנות דור וחצי מדגישות אותם במיוחד:

הוא צריך להיות בטוח בעצמו ולהיות מסוגל לעמוד על שלו, אנחנו הגענו משם, ואני יודעת את זה בעצמי... היינו יותר מסכנים וחסרי ביטחון – התרגלנו שאסור לנו הכול (אירדה, דור 1).

כשהגענו לארץ היינו מסכנים וביישנים, זה לא נוח... אצל הבת שלי אין את זה, אם צריך ללכת לברר יש לה נחישות וחופש ויכולת לעמוד על הזכויות שלה. אני לא יודעת איך לקרוא לזה (גל, דור 1).

הייתי רוצה שהוא יהיה אדם עצמאי עם דעה משלו, הייתי רוצה שהוא יוכל לקבל את ההחלטה שנכונה בשבילו בכל מצב, שהוא יהיה החלטי, שהוא ירגיש ביטחון, ולא משנה לאיזו סיטואציה הוא ייקלע הוא יוכל לקבל החלטה נכונה (מינה, דור 1.5).

בנות הדור הראשון מדגישות יותר מבנות דור וחצי את חשיבות הכישורים החברתיים ואת ההסתגלות החברתית:

שיהיה חברתי מאוד, חיובי מאוד, שהוא יתחבר בקלות עם האנשים (טומה, דור 1).

יכולת להתחבר לאנשים ויכולת לא להתייאש (לידיה, דור 1).

דיון – שינויים בחוויית ההורות בהגירה על פני זמן

מטרת המחקר הייתה להבין מזווית הראייה של אימהות, את התהליכים שהן עוברות בהורות בהקשר של מעבר תרבותי. הממצאים מלמדים שחוויית ההורות בהגירה היא חוויה מורכבת ודינמית. האימהות חוות שינויים על פני הזמן בתפיסת תפקידן ותפקיד האבות, בציפיות מהילדים, בדילמות שהן מתמודדות עימן ובמקורות התמיכה העומדים

לרשותן. שינויים אלה יידונו מנקודת המבט של הספרות ומבחינת השפעותיהן על התערבות עם אימהות עולות.

שינוי בתפיסת תפקיד האם

במהלך ההגירה משתנות תפיסות של אימהות כלפי תפקידן. השינוי הוא מדגש בהכנה פונקציונלית של הילד לחיים (דור ראשון) לדגש בהכנה רגשית ופיתוח עמוד שדרה פסיכולוגי ואוטונומיה אצל הילד (דור וחצי).

למעשה השינוי שחל משקף מעבר מהתפיסה המסורתית לתפיסה המודרנית-מערבית (Giudice & Belsky, 2010). נראה כי אימהות בנות דור וחצי מאמצות את אידיאל המודרני של חלוקה מגדרית שוויונית של הטיפול בילדים. הן מאמצות גם את התפיסה כי רווחת הילד והתפתחותו העצמאית עומדים במרכז ואת הערכים של כבוד לזולת, שוויון, דיאלוג וקשר בעל משמעות עם הילד. בנות הדור הראשון מחזיקות בראייה מסורתית הרואה בילדים בעלי המעמד הנמוך ביותר בחברה, התפתחותם האישית אינה עומדת במרכז לפחות עד גיל ההתבגרות, ואז מצופה מהם להחזיר מעט מההשקעה של הוריהם בהם (Lancy, 2008). הגישה המסורתית נובעת ככל הנראה מן הרקע התרבותי הסובייטי של אימהות אלה: יחסים סמכותניים בין הורים לילדים, תפיסת הילד כמשרת את הצרכים של ההורים, ממלא את התפקיד החינוכי והתרבותי שיעדו לו הוריו, בלי התמקדות מרובה ברגשותיו, בעצמיותו ובייחודו (מירסקי וקאושינסקי, 1989). אימהות שנחשפו לתרבות הישראלית מגיל צעיר (דור וחצי) מתרחקות מן הגישה המסורתית.

גם באשר למימוש עצמי, תפיסותיהן של אימהות משני הדורות שונות זו מזו: בנות הדור הראשון מדגישות את הקריירה ואילו בנות הדור וחצי – את רווחתן הנפשית שלהן. גם כאן, השינוי משקף ככל הנראה מעבר לגישות המודרניות. החברה הסובייטית הדגישה את התעסוקה המקצועית במידה שווה לנשים וגברים והנגישה את ההשכלה הגבוהה לשני המגדרים. רוב הנשים עבדו במשרה מלאה מחוץ לבית (Remennick, 2001). יתר על כן, פעילות מקצועית הייתה בין התחומים המעטים שבהם התאפשר לאזרחים לבטא ולממש את עצמם. מרכזיות התעסוקה בשביל יוצאי ברית-המועצות הסובייטית לשעבר תועדה במחקרים (דולברג, 2012). לעומת זאת, החברה הקומוניסטית לא העניקה לגיטימציה לחיפוש רווחה נפשית של הפרט ופיתוח מודעות לצרכים האישיים. נראה כי בנות הדור הראשון עדיין נתונות להשפעתה של סוציאליזציה זו, ואילו בנות דור וחצי שנחשפו לתרבות המערבית, מפנות את תשומת ליבן לצרכים האישיים שלהן. סוגיה אחרת שעולה כאן היא משמעות ממד הזמן בהורות. ההורות אינה סטטית, היא משתנה ומושפעת מהרקע החברתי-תרבותי ומשינויים המתרחשים בחברה כל הזמן. נושא ייחודי זה עלה בקבוצת הדור הראשון. לתפיסתן תפקיד האם משתנה ומתפתח עם הזמן, על פי צורכי האם וצורכי הילד:

צריך... לגדול ביחד איתם. הם מתפתחים ואנחנו מתפתחים לידם ואיתם (סוניה, דור 1).

אכן, הורות היא תהליך משותף להורה וליולד. תפקידה העיקרי של האם הוא ליצור סביבה תומכת לילד, הכוללת שלוש פונקציות מצד האם (השגחה, טיפוח וטיפול). תפקיד האם מתפתח ומשתנה עם התפתחות הילד, ולכל הפונקציות האלו יש משקל שונה על פי הגיל ושלב ההתפתחות של הילד (Barnard & Solchany, 2002). ממצאי המחקר הנוכחי עולים בקנה אחד עם מחקרים בארצות הברית ובישראל, הרואים בהורות תהליך המתקיים

בסביבה חברתית-תרבותית משתנה ולכן אף היא משתנה עם החשיפה לסביבה תרבותית חדשה (מירסקי, 2009; Roer- ; 1978, 1986; Levinson, 1987; Galinsky 1991; Bornstein, 2001; Strier & Rosenthal, 2001; Roer-Strier, Strier, Este, Shimoni, & Clark, 2005; Unell & Wyckoff, 2000).

באמצעות הפריזמה של התאוריות ההתפתחותיות אפשר לראות בתהליך ההורות שלבים שבהם התפיסות הקוגניטיביות של ההורים משתנות בשל שינויים חברתיים, ומשפיעות על תפקודם (Loevinger, 1976; Selman, 1980). אבל הורים מהגרים עוברים תהליך זה במידה שאיננה הדרגתית. פעמים רבות הגירה היא אירוע משברי, המשנה את הדינמיקה ואת התנהלות ההורים והמשפחה כולה. בהגירה יש שלבים התפתחותיים בהורות העלולים להתרחש לא על פי הרצף הנורמטיבי, אלא במידה מזוהת ולא מותאמת. לדוגמה: השלבים ההתפתחותיים בהורות שמגדירה גלינסקי (Galinsky 1987), כמו שלב הסמכות והגבולות, שההורים מקפידים לפתח עד שהילדים מגלים עצמאות; או שלב העזיבה (departure years), שבו ההורים משחררים את הילדים שגדלו. במצב של הורים מהגרים, שלבים אלו עלולים לחול בשנות ההגירה הראשונות, מתוך אילוצים של לחצי ההגירה, בלי קשר לגיל הילד ולא על פי צרכיו.

שינוי בתפקיד האב

דמות באב שעולה מן המחקר דומה לסטראוטיפ המסורתי שהיה מקובל בחברה הסובייטית: דמות סמכותית ומחנכת לערכים שאחראית לפרנסת המשפחה בעיקר. לצד תפיסה זאת, בהשפעת המקובל בישראל, ניכר שמתפתחים דפוסים שוויוניים יותר: אבות מתוארים, בעיקר על ידי האימהות הצעירות יותר, כשותפים בניהול משק הבית יותר משהיה מקובל בחבר העמים, הם משתתפים בעריכת קניות, לעיתים בניקיון, ואף בתהליך הלידה, טיפול בתינוקות וגידול הילדים. המרואיינות עצמן מקשרות את השינוי למפגש עם החברה הישראלית. ממצאים אלו עולים בקנה אחד עם הממצאים של רואר-סטריאר וסטריאר (2006) על אבות מהגרים. גם נמצא במחקרם שלצד התפיסה המסורתית של האב כאחראי בעיקר לפרנסה, אבות עולים הגבירו את מעורבותם הישירה בגידול הילדים ולעיתים אף ראו בהגירה הזדמנות להעשרת תפקיד האב והרחבתו.

לעומת זאת, בנות הדור הראשון רואות בהגירה אירוע מאיים על בני זוגן ופוגע בתפקודם. מן הממצאים עולה שאבות המהגרים רבים מתקשים להתמודד עם ההגירה, חווים לחץ, חוסר אונים וחוסר ביטחון. קשיי שפה ותעסוקה גורמים לתחושות אי-מימוש עצמי בתחום המקצועי, והקושי לפרנס מביא לידי תחושות חוסר אונים וחוסר ערך.

התעסוקה והיכולת לפרנס מעניקות לגבר מקום מרכזי במשפחה (Easte & Tachble, 2009; Lamb & Bougher, 2009), במיוחד בחברות המסורתיות. אובדן המעמד המקצועי בהגירה הוא אומנם חוויה קשה לשני המגדרים, אבל לגברים זו עלולה להיות חוויה טראומטית (בוסטין, 2008; ברגר, 1999; Miller & Gross, 2004; Gergen, 1992). הדבר נכון במיוחד לגברים עולים מחבר העמים. מעמד המקצועי הוא רכיב מרכזי ביותר בתפיסתם ובהערכתם העצמית (Gergen, 1992). תופעה זו רלוונטית במיוחד לדור הראשון להגירה. עם הזמן העולים מתבססים כלכלית, ויש להם יכולת לאמץ את דפוסי האבהות הישראלית. אזי האבות יכולים להיות פעילים בגידול הילדים (בדור וחצי). ההורות החדשה מאפשרת לגברים לבטא היבטים רגשיים, חברתיים וערכיים שלא ביטאו בעבר,

מגמה הולכת ומתפתחת בחברה המערבית לצד שמירה על רכיבים מן ההורות המסורתית (Lamb, 1987).

דילמות ואתגרים בהורות

השנים הראשונות לאחר ההגירה מתאפיינות בדאגה לצרכים הבסיסיים של המשפחה, והדבר השפיע על טיב הקשר בין ההורים לילדיהם, על מידת המעורבות של ההורים בחיי הילדים ועל יכולתם לזהות סיכונים ולגונן על ילדיהם מפניהם. עם ביסוס מצבם הכלכלי, הורים נעשים קשובים יותר לצורכי ילדיהם ומעורבים יותר בחייהם. אולם, גם 20 שנים לאחר עלייתן לישראל, ניכר הקושי של בנות הדור הראשון לסייע לילדיהן להגיע לעצמאות כלכלית. בנות דור וחצי משוחררות יותר מן הדאגות הכלכליות ומתפנות לעסוק בדילמות חינוכיות הקשורות לגידול ילדיהן (כמו הצבת גבולות, משמעת, פיתוח תהליכים של קבלת החלטות).

בחברה המודרנית המאופיינת בשעות עבודה מרובות הן של גברים והן של נשים, מתמודד כל הורה עם הקושי לאזן בין הורות לעבודה (אדר-בוניס, 2007; Gerson, 2002). אצל הורים מהגרים הדילמה מתחדדת כיוון שהם מתמודדים עם בעיות קיומיות ומקורות הכנסה המצומצמים שלהם מקשים על סיפוק צרכים בסיסיים (כהן, 2006). בעיות מסוג זה אפיינו מאוד את העולים מחבר העמים בשנות התשעים (דור ראשון) (לשם וליסק, 2000; סיקרון, 1998; Shuval & Leshem, 1998). במצב זה הפניות הפיזית והרגשית של ההורים מהגרים כלפי הילדים פוחתת במידה ניכרת (Bui, 2009). נוסף על כך, עקב פערי תרבות נפגעת יכולת ההורים להיות מעורבים בחייו של הילד המתבגר, להציב גבולות ברורים ולשלוט בתפקודו של הילד. לעיתים מתבגרים עולים מידרדרים לעבריינות ולשימוש בחומרים פסיכו-אקטיביים בגלל פגיעה במערכת היחסים עם הוריהם וחוסר היכולת של ההורים להציב להם מסגרות וגבולות בטוחים (אדלשטיין, 2007; הורוביץ וברוש, 2011).

כאשר בנות דור וחצי להגירה מגיעות לביסוס כלכלי, הן יותר פנויות לצרכים של ילדיהן. יש מקום לשער כי על סמך התנסותן כבנות להורים מהגרים שלא היו פנויים אליהן, הן עשויות להרחיב את מעורבותן בחיי ילדיהן כפעולה מתקנת. מדרך טבע, הדילמות העיקריות שהן מתמודדות עימן כהורים קשורות לשאלות חינוכיות וערכיות ולא לתחום הכלכלי.

סבים כמקור תמיכה

ממצאי המחקר מלמדים שהמשפחה היא מערכת התמיכה היחידה כמעט של מהגרים – הסבים והסבתות הם המקור העיקרי לעזרה בטיפול בילדים ובקשיים רגשיים וכלכליים. רק שתי אימהות צעירות דיווחו שאינן מקבלות תמיכה מהוריהן. לסבים היה תפקיד חשוב ופעיל בתמיכה בילדיהם ובטיפול בנכדים עוד בארץ המוצא: תנאי החיים בחבר העמים יצרו תלות של משפחות צעירות בסבים (מירסקי, 1998; סלונים-נבו ושרגה, 1999; Lowenstein, 2002). זמן רב לאחר ההגירה לישראל, ההורים הצעירים תלויים בעזרתם של ההורים, הן המבוגרים (דור ראשון) והן היותר מבוגרים שבהם (דור וחצי). לסבים תפקיד נוסף וייחודי במשפחות הצעירות: הם מעבירים לנכדים ידע וערכים של תרבותם (שפה, ספרות, תיאטרון, טיולים חינוכיים, שחמט ועוד). מחקרים מלמדים כי הקשר בין סבים לנכדים בהגירה מיטיב עם שני הצדדים

(Lowenstein, 2002) ומיוחד עבור הסבים, והוא משמש פיצוי על אובדנים רבים הכרוכים בהגירה (דולברג, 2012). על סמך הממצאים העקביים על מעורבות דור הסבים במשפחות עולות מחבר המדינות, עולה השאלה, האם זהו דפוס תרבותי ייחודי, או שהוא מאפיין גם קבוצות עולים ומהגרים אחרות. זוהי שאלה ראויה להמשך מחקר.

שינויים בציפיות מהילדים

המטרה של כל הורה היא לתמוך בילדים בדרכם לרכוש כלים ויכולות שיעזרו להם בחייהם, לספק להם בסיס בטוח שממנו יוכלו לצאת בחיפוש עצמאי וליצור קשרים חברתיים (Johnson & Johnson, 1989). ציפיות ההורים משקפות ערכים, כללים וסטנדרטים באשר לדרך שבה הם חושבים ופועלים, ובכך מספקות עדשה שבאמצעותה הילדים רואים מערכות יחסים בחברה, ואופק שאליו הילדים שואפים להגיע (McGillicuddy-De Lisi & Sigel, 1995; Ogbu, 1988; Super & Harkness, 2002). אמונותיהם של ההורים ואורח חייהם משקפים את הנורמות והציפיות של החברה שהם חיים בה, ובכך הם מעבירים את עיקרי סדר העדיפויות של התרבות והסביבה (Kagitcibasi, 1996; Keller, 2003). העברת ערכים ואמונות מהורים לילדיהם היא תופעה אוניברסלית, אבל התוכן של האמונות והערכים משתנה מתרבות לתרבות (Harwood, Miller, & Irizarry, 1995).

ערך מרכזי שכל אימהות עולות מחבר העמים מבקשות להעביר לילדיהן הוא רכישת השכלה. להשכלה גבוהה היה ערך גבוה בחבר העמים ועולים מארץ זאת מאופיינים בשיעורים גבוהים מאוד של בעלי השכלה גבוהה: ל-55% מעולי חבר העמים בשנות התשעים השכלה של 13 שנות לימוד ומעלה (לעומת 30% באוכלוסייה הישראלית הוותיקה), וכ-60% מהם הם בעלי מקצוע חופשי ואקדמאי (לעומת 30% באוכלוסייה הוותיקה) (לשם וליסק, 2001; סיקרון, 1998).

כמו השאיפה להשכלה, לכל המרואיינות משותפת השאיפה שילדיהן ישתלבו בחברה הישראלית ויהיו חלק ממנה. ממצא זה מאמת ממצאים ממחקרים אחרים על הורים עולים מחבר העמים (Remennick, 2015). אולם ערכים אינדיווידואליסטיים נמצאים במקומות שונים זה מזה בסדרי העדיפויות של אימהות דור ראשון לעומת אלה מדור וחצי. כל האימהות שואפות שילדיהן יפתחו כישורים חברתיים שיסייעו להם להסתגל בחברה הישראלית, אבל האימהות הצעירות יותר (דור וחצי) מדגישות במיוחד תכונות אינדיווידואליסטיות: עצמאות, דעה עצמאית, יכולת לקבל החלטות, ביטחון עצמי.

נראה שאימהות שומרות את הערך התרבותי של רכישת השכלה במרוצת שנים ומעבירות לילדיהן ערך זה, אך בד בבד הן נחשפות גם לסביבה החדשה בישראל ושואלת ממנה ערכים הממוקדים בפרט ובמימוש עצמי של ילדיהם. "דימוי המבוגר האדפטיבי" שהן מחזיקות בו עובר שינויים ומתקרב לדימוי זה בחברה הישראלית.

לסיכום, ממצאי המחקר מדגימים את השינויים בדפוסי ההורות בהגירה בקרב אימהות מחבר העמים. מחקרים אחרים מלמדים כי השינויים בדפוסי ההורות בהגירה הם בדרך כלל איטיים, ולעיתים נמשכים כמה דורות (Greenfield, 1994), מכיוון שאינם מתרחשים מתוך חיקוי אלא מושתתים על מערכות ערכיות ותרבותיות שאינן משתנות בקלות (Bornstein & Cote, 2004). על רקע עדויות אלה השינויים שהתגלו במחקר מפתיעים במהירותם. עולה השאלה בזכות מה הטמיעו עולי חבר העמים מהר כל כך את התפיסות והפרקטיקות של הורות "ישראלית"? ייתכן שההשכלה הגבוהה והפוטנציאל התעסוקתי

שאפיינו את עולי חבר העמים בשנות התשעים, וגם המוטיבציה הגבוהה שלהם להשתלב, החישו את האינטגרציה החברתית שלהם בישראל (לשם וליסק, 2001), או אולי מדובר בתופעה הייחודית לישראל. כדי לענות על שאלות אלה, יש צורך במחקר על קבוצות עולים ומהגרים אחרות בישראל ובארצות אחרות.

תרומה פרקטית ליעוץ חינוכי

הגברת המודעות של אנשי החינוך והטיפול בעניין השונות התרבותית גורמים לקידום התקשורת ודרכי הטיפול עם משפחות עולים. על היועץ החינוכי להיות מודע לתפיסות התרבותיות האישיות והמקצועיות שלו, כגורם שעלול להשפיע על התהליך המקצועי. העבודה החינוכית מותאמת תרבות מחייבת רגישות ואמפתיה. אנשי הטיפול צריכים להיות בעלי ידע ומיומנויות רפלקטיביות שמאפשרים להם לדון בשוני התרבותי וליצור תרבות ושפה משותפת המגשרת בין נקודות המבט השונות זו מזו (Ingrham, 2000).

ממצאי המחקר מאפשרים בתהליכי היועצות ובבניית עבודה משותפת של יועצים חינוכיים עם מורים והורים, דיון בסוגיות מהותיות כמו התפקיד האימהי (ההורי), תפקיד האבות, דילמות ואתגרים בהורות, ציפיות מהילדים ומקורות תמיכה. מעבר לכך ממצאי המחקר מדגימים את השינויים ההדרגתיים בחוויה ודפוסי ההורות בהגירה מהדור ראשון לדור וחצי.

הידע שנחשף במחקר הזה הוא בעל ערך רב לתכנון וביצוע התערבויות עם אימהות אלה. נראה שכדי לסייע לאימהות בנות הדור הראשון, חשוב למקד את ההתערבות תחילה בתחומים שיעזרו לייצב את מצבה החברתי-כלכלי של המשפחה. ייצוב המצב הכלכלי יאפשר לאימהות אלה להתפנות להשקיע בילדיהן ובמשפחותיהן. התמקדות בתחומים אלו חשובה במיוחד בימים הראשונים שלאחר ההגירה. יש כאן דרך לבניית תוכניות משותפות עם העובדים הסוציאליים ויכולת ליצור קשר עם אנשי צוות רבים בקהילה. כמו כן חשוב להיות ערים לכך שמקורות התמיכה (הכלכלית והרגשית) של משפחות אלו מצומצמים מאוד, ולרוב מסתכמים בסבים בלבד.

על סמך הדפוסים המסוימים של התרבות מחקרים רבים ממליצים לשקול שיטות התערבות מותאמות לכל תרבות ולהתמקד בהתאמה תרבותית של הטיפול. שרגה (2008) מציינת את חשיבות המיומנות של המטפל להתאים את הטכניקות הטיפול ל צורך של המטופל. כך למשל טיפול קוגניטיבי מתאים יותר לעולים מחבר העמים.

לעומת זאת, מוקד ההתערבות עם אימהות צעירות (דור וחצי) מחבר העמים שונה. עם השיפור במצב הכלכלי, הדילמות שהן מתמודדות איתן קשורות יותר לסגנונות הורות ולאוריינטציה תרבותית. אימהות אלה מנהלות שיח פנימי על התהליכים, על תפיסתן העצמית, על השתייכותן החברתית-תרבותית, על הקשר עם הילדים ועל דילמות חינוכיות. מומלץ למקד איתן את ההתערבות בתכנים אלה.

בחלק זה של המאמר הוצגו דגשים בעבודה עם משפחות ממוצא תרבותי מחבר העמים לשעבר. במיוחד בארצנו שקולטת עליה, יש חשיבות רבה להרחבת הידע ובניית עבודה מקצועית מותאמת תרבותית במערכת החינוך.

מוגבלות המחקר והמלצות למחקר המשך

למחקר הנוכחי כמה מגבלות מתודולוגיות: המגבלה הראשונה קשורה לגודל המדגם. מיעוט המרואיינות מאפייין את המחקר האיכותני שאינו מבקש להכליל אוכלוסייה

שלמה, אלא לחקור לעומק תופעות מנקודת המבט הסובייקטיבית של המרואיינים. עם זה הדבר מחייב זהירות באשר להכללה מן הממצאים. שיטת הדגימה אף היא יוצרת מגבלה: רוב המרואיינות אותרו בדגימת "כדור שלגי", המגדירה מראש את מאפייני האוכלוסייה הנחקרת. רוב המרואיינות מתגוררות בדרום הארץ, מצבן החברתי-כלכלי בינוני. הדגימה מעלה שאלות רבות: האם ממצאי המחקר והמסקנות משקפים תהליכים אוניברסליים בהורות? האם תהליכי הורות אלו דומים גם בקרב עולים מארצות אחרות? האם תהליכים דומים מתרחשים בקבוצות מיעוט אחרות אצל מהגרים בעניין דואליות תרבותית? כדי לענות על שאלות אלה, צריך לחקור גם קבוצות אחרות ולערוך מחקרי המשך המשלבים שיטות כמותניות ואיכותיות. נוסף על כך, חשוב לקיים מחקר דומה בקרב ילידי ישראל, שיוכל להעמיק עוד יותר בשאלה אם אלה תמות כלליות ואוניברסליות של אימהות.

רשימת מקורות

- אדלשטיין, א' (2008). שימוש בחומרים פסיכו-אקטיביים ועבריינות נלווית בקרב בני נוער יוצאי חבר המדינות. **מניתוק לשילוב, 15**, 84-45.
- אדר-בוניס, מ' (2007). **משפחות בראייה סוציולוגית ואנתרופולוגית** (מ' צימרמן-חמד, עורכת). רעננה: האוניברסיטה הפתוחה.
- בוסטין, ע' (2008). גברים יוצאי אתיופיה: מדוע כל כך קשה להם? **הד האולפן החדש, 94**, 64-58.
- ברגר, ר' (1999). עולים מחבר-העמים: אפיונים, צרכים ועקרונות התערבות. בתוך ק' רבין (עורכת), **להיות שונה בישראל: מוצא עדתי מגדר וטיפול** (עמ' 97-120). תל-אביב: רמות.
- דולברג, פ' (2012). **"אין זמן לקחת תנופה": מהגרים בני גיל הביניים בישראל** (עבודת דוקטור). אוניברסיטת בן-גוריון, באר-שבע.
- הורוביץ, ת' וברוש, ת' (2011). דפוסי שימוש בסמים ובאלכוהול בקרב נוער יוצא ברית-המועצות לשעבר. **מניתוק לשילוב, 17**, 124-122.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. (2015). **שנתון סטטיסטי לישראל 2015**, מס' 66. ירושלים: המחבר.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. (2016). **נתונים נבחרים על עולי בריה"מ (לשעבר) לרגל 25 שנה לגל העלייה**. ירושלים: המחבר.
- כהן, ש' (2006). מקומה של המשפחה בתהליכי הקליטה וההסתגלות של נוער עולה בחברה הישראלית. **גדיש, י**, 82-67.
- לשם, א' וליסק, מ' (2001). התגבשותה החברתית והתרבותית של הקהילה הרוסית בישראל. בתוך מ' ליסק וא' לשם (עורכים), **מרוסיה לישראל: זהות ותרבות במעבר** (עמ' 27-76). תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- מירסקי, י' (1998). היבטים הפסיכולוגיים בעלייה ובקליטה של עולי ברית-המועצות. בתוך מ' סיקרון וא' לשם (עורכים), **דיוקנה של עלייה: תהליכי קליטתם של עולי ברית-המועצות לשעבר, 1990-1995** (עמ' 334-367). ירושלים: מאגנס.

- מירסקי, י' (2009). אמהות מרוסיה לישראל. בתוך א' פרוני (עורכת), **אמהות: מבט מהפסיכואנליזה וממקום אחר** (עמ' 197-213). ירושלים: מכון ון ליר.
- מירסקי, י' וקאושינסקי, פ' (1989). עליה וגדילה – תהליכי פרידה ואינדיבידואציה אצל סטודנטים עולים. **שיחות** 3(3), 174-184.
- סיקרון, מ' (1998). ההון האנושי של העלייה ותהליכי השתלבותם של העולים בעבודה. בתוך מ' סיקרון וא' לשם (עורכים), **דיוקנה של עלייה: תהליכי קליטתם של עולי ברית-המועצות לשעבר, 1990-1995** (עמ' 127-181). ירושלים: מאגנס.
- סלונים-נבו, ו' ושרגה, י' (1999). התערבות משפחתית עם עולים מחבר-העמים: כיווני מחשבה. בתוך ק' רבין (עורכת), **להיות שונה בישראל: מוצא עדתי מגדר וטיפול** (עמ' 121-152). תל-אביב: רמות.
- צבר-בן יהושע, נ' ודושניק ל' (2001). אתיקה של מחקר איכותני. בתוך נ' צבר-בן יהושע (עורכת), **מסורות וזרמים במחקר האיכותני** (עמ' 217-235). בן-שמן: דביר.
- קרומר-נבו, מ' (1999). מה הסיפור שלך? מטאפורות של מצוקה ושל עזרה בסיפוריהן של אימהות ממשפחות רב-בעייתיות. **חברה ורווחה**, 19(3), 283-301.
- רואר-סטריאר, ד' (1999). חשיבות ההקשר התרבותי בהערכת איכותן של מסגרות הטיפול בילדים. **חברה ורווחה**, 19(1), 53-67.
- רואר-סטריאר, ד' וסטריאר, ר' (2006). אבות מהגרים בישראל: מתאוריית הגירעון לתאוריית האבהות המכוננת. **חברה ורווחה**, 26(4), 405-431.
- שרגה, י' (2008). עבודה טיפולית עם ילדים עולים ועם משפחותיהם: מרכיבי ההתערבות. בתוך ג' וויל (עורכת), **פסיכולוגיה חינוכית בחברה רב-תרבותית** (עמ' 149-162). ירושלים: משרד החינוך.
- שקדי, א' (2003). **מילים המנסות לגעת: מחקר איכותני – תאוריה ויישום**. תל-אביב: רמות.
- Antonovsky, A., & Katz, A. D. (1979). *From the golden to the promised land*. Jerusalem: Academic Press.
- Barnard, K. E., & Solchany, J. E. (2002). Mothering. In M. H. Bornstein (Ed.), *Handbook of parenting* (2nd ed., Vol. 3, pp. 3-27). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Berry, J. W. (1992). Acculturation and adaptation in a new society. *International Migration*, 30(s1), 69-85. doi:10.1111/j.1468-2435.1992.tb00776.x
- Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation and adaptation. *Applied Psychology*, 46(1), 5-34. doi:10.1111/j.1464-0597.1997.tb01087.x
- Bornstein, M. H. (1991). Approaches to parenting in culture. In M. H. Bornshtein (Ed.), *Cultural approaches to parenting* (pp. 3-19). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.

- Bornstein, M. H. (Ed.). (2002). *Handbook of parenting* (2nd ed.). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Bornstein, M. H., & Cheah, C. S. L. (2006). The place of "culture and parenting" in the ecological contextual perspective on developmental science. In K. H. Rubin & O. B. Chung (Eds.), *Parenting beliefs, behaviors and parent-child perspective* (pp. 3-33). London, UK: Psychology Press.
- Bornstein, M. H., & Cote, L. R. (2004). Mothers' parenting cognitions in cultures of origin, acculturating cultures and cultures of destination. *Child Development*, 75(1), 221-235. doi:10.1111/j.1467-8624.2004.00665.x
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bronfenbrenner, U. (1999). Environments in developmental perspective: Theoretical and operational models. In S. L. Fridman & T. D. Wach (Eds.), *Measuring environment across the lifespan: Emerging methods and concepts* (pp. 3-28). Washington D.C.: American Psychological Association. doi: 10.1037/10317-001
- Bui, H. N. (2009). Parent-child conflicts, school troubles, and differences in delinquency across immigration generations. *Crime & Delinquency*, 55(3), 412-441. doi:10.1177/0011128707306122
- Demick, J. (2002). Stages of parental development. In M. H. Bornstein (Ed.) *Handbook of parenting* (2nd ed., Vol. 3, pp. 389-409). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Este, D. C., & Tachble, A. (2009). Fatherhood in the Canadian context: Perceptions and experiences of Sudanese refugee men. *Sex Roles*, 60(7-8), 456-466. doi:10.1007/s11199-008-9532-1
- Jasinskaja-Lahti, I., Liebkind, K., Horenczyk, G., & Schmitz, P. (2003). The Interactive nature of acculturation: Perceived Discrimination, acculturation attitudes stress among young ethnic repatriates in Finland, Israel and Germany, International. *Journal of Intercultural Relations*, 27(1), 79-97. doi:10.1016/S0147-1767(02)00061-5
- Farver, J-a., Bhadha, B. R., & Narang, S. K. (2002). Acculturation and psychological functioning in Asian Indian adolescents. *Social Development*, 11(1), 11-29. doi:10.1111/1467-9507.00184
- Galinsky, E. (1987). *The six stages of parenthood*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Gergen, M. M. (1992). Life stories: Pieces of a dream. In G. C. Rosenwald & R. L. Ochberg (Eds.), *Storied lives: The cultural politics of self-understanding* (pp. 127-144). New Haven: Yale University Press.

- Gerson, K. (2002). Moral dilemmas, moral strategies and the transformation of gender: Lessons from two generations of work and family change. *Gender & Society*, 16(1), 8-28. doi:10.1177/0891243202016001002
- Greenfield, P. M. (1994). Independence and interdependence as developmental scripts: Implications for theory, research, and practice. In P. M. Greenfield & R. R. Cocking (Eds.), *Cross-cultural roots of minority child development* (pp. 1-40). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Del Giudice, M., & Belsky, J. (2011). Parent-child relationships. In T. K. Shackelford & C. Salmon (Eds.), *The Oxford handbook of evolutionary family psychology* (pp. 65-82). New York: Oxford University Press.
- Harwood, R. L., Miller, J. G., & Irizarry, N. L. (1995). *Culture and attachment: Perceptions of the child in context*. New York: Guilford Press.
- Horowitz, T. (1989). *The soviet man in the open society*. Lanham: University Press of America.
- Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (1989). *Cooperation and competition: Theory and research*. Edina, MN: Interaction Books.
- Ingraham, C. L. (2000). Consulting through a multicultural lens: Multicultural and cross-cultural consultation in schools. *School Psychology Review*, 29(3), 320-343.
- Kagitcibasi, C. (1996). *Family and human development across cultures: A view from the other side*. Mahwah, NJ: Erlbaum Associates.
- Keller, H. (2003). Socialization for competence: Cultural models of infancy. *Human Development*, 46(5), 288-311. doi:10.1159/000071937
- Kvale, S. (1996). *Interviews: An introduction to qualitative research interviewing*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Lamb, M. E. (1987). *The father's role: Cross-cultural perspectives*. Hillsdale, NJ: L. Erlbaum Associates
- Lamb, M. E., & Bougher, L. D. (2009). How does migration affect mother and father's roles within their families? Reflections on some recent research. *Sex roles*, 60(7-8), 611-614. doi:10.1007/s11199-009-9600-1
- Lancy, D. F. (2008). *The anthropology of childhood: Cherubs, chattel, changelings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Levinson, D. J. (1978). *The seasons of man's life*. New York: Knopf.
- Levinson, D. J. (1986). A conception of adult development. *American Psychologist*, 41(1), 3-13. doi:10.1037/0003-066X.41.1.3

- Lieblich, A., Tuval-Mashiach, R., & Zilber, T. (1998). *Narrative research: Reading, analysis, and interpretation*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Loevinger, J. (1976). *Ego development: Conceptions and theories*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Lowenstein, A. (2002). Solidarity and conflicts in co-residence of three-generational immigrant families from the former Soviet Union. *Journal of Aging Studies, 16*(3), 221-241. doi:10.1016/S0890-4065(02)00047-6
- McGillicuddy-De Lisi, A. V., & Sigel, I. E. (1995). Parental beliefs. In M. H. Bornstein (Ed.), *Handbook of parenting* (Vol. 3, pp. 333-358). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Miller, A. M., & Gross, R. (2004). Health and depression in women from the former Soviet Union living in the United States and Israel. *Journal of Immigrant Health, 6*(4), 187-196. doi:10.1023/B:JOIH.0000045256.45988.6a
- Mirsky, J. (1990). Individuation through immigration to Israel: Psychotherapy with immigrant adolescents. *Journal of Contemporary Psychotherapy, 20*(1), 47-61. doi:10.1007/BF00946019
- Mirsky, J. (1997). Psychological distress among immigrant adolescents: Culture specific factors in the case of immigrant students from the former Soviet Union. *International Journal of Psychology, 32*(4), 221-230. doi:10.1080/002075997400746
- Mirsky, J. (2001). Psychological independence among immigrant adolescents from the former Soviet Union. *Transcultural Psychiatry, 38*(3), 363-373. doi:10.1177/136346150103800306
- Neto, F. (2002). Acculturation strategies among adolescents from immigrant families in Portugal. *International Journal of Intercultural Relations, 26*(1), 17-38. doi:10.1016/S0147-1767(01)00036-0
- Ogbu, J. U. (1988). Cultural identity and human development. *New Directions for Child and Adolescent Development, 42*, 11-28. doi:10.1002/cd.23219884203
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative evaluation and research methods*. (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Remennick, L. I. (1999). Women with a Russian accent in Israel. *The European Journal of Women's Studies, 6*(4), 441-461. doi:10.1177/135050689900600403
- Remennick, L. I. (2001). "All my life is one big nursing home": Russian immigrant women in Israel speak about double caregiver stress.

- Women's Studies International Forum*, 24(6), 685-700.
doi:10.1016/S0277-5395(01)00205-9
- Remennick, L. I. (2015). "We do not own our children": Transformation of parental attitudes and practices in two generations of Russian Israelis. *Journal of International Migration and Integration*, 16(2), 355-376.
doi:10.1007/s12134-014-0345-5
- Richardson, A. (1967). A theory and a method for the psychological study of assimilation. *The International Migration Review*, 2(1), 3-30.
doi:10.2307/3002604
- Roer-Strier, D. (1996a). Coping strategies of immigrant parents: Directions for family therapy. *Family Process*, 35(3), 363-376.
doi:10.1111/j.1545-5300.1996.00363.x
- Roer-Strier, D. (1996b). An ecological study of child care quality: A call for attention to the cultural context. *European Early Childhood Education Research Journal*, 4(2), 77-88. doi:10.1080/13502939685207941
- Roer-Strier, D., & Rosenthal, M. K. (2001). Socialization in changing cultural contexts: A search for images of the "adaptive adult". *Social Work*, 46(3), 215-228. doi:10.1093/sw/46.3.215
- Roer-Strier, D., Strier, R., Este, D., Shimoni, R., & Clark, D. (2005). Fatherhood and immigration: Challenging the deficit theory. *Child & Family Social Work*, 10(4), 315-329. doi:10.1111/j.1365-2206.2005.00374.x
- Scott, W. A., & Scott, R. (1989). *Adaptation of immigrants: Individual differences and determinants*. Oxford: Pergamon.
- Selman, R. L. (1980). The growth of interpersonal understanding: Developmental and clinical analyses. San Diego, CA: Academic Press.
- Shor, R. (1999). Inappropriate child rearing practices as perceived by Jewish immigrant parents from the former Soviet Union. *Child Abuse & Neglect*, 23(5), 487-499. doi:10.1016/S0145-2134(99)00024-1
- Shuval, J. T., & Leshem, E. (1998). The sociology of migration in Israel: A critical view. In E. Leshem & J. T. Shuval (Eds.), *Immigration to Israel: Sociological perspectives* (pp. 3-50). New Brunswick: Transaction.
- Suarez-Orozco, C., & Suarez-Orozco, M. M. (2001). *Children of immigration*. Cambridge, Mass: Harvard University.
- Super, C. M., & Harkness, S. (2002). Culture structures the environment for development. *Human Development*, 45(4), 270-274.
doi:10.1159/000064988

- Tajfel, H. (1982). *Social Integrity and Intergroup Relations*. Cambridge: Cambridge University.
- Tutty, L. M., Rothery, M., & Grinnell, R. M. (1996). *Qualitative research for social workers: Phases, steps & tasks*. Boston: Allyn and Bacon.
- Unell, B. C., & Wyckoff, J. L. (2000). *The eight seasons of parenthood: How the stages of parenting constantly reshape our adult identities*. New York: Times Books.